

УДК 811.161.2:39

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2019.71.10387>

ПРИНЦИПИ ТА МОТИВИ НОМІНАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІПОНІМІЇ

Оксана ЛЕВЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови імені професора Івана Ковалика,
вул. Університетська, 1/234, Львів, Україна, 79001,
тел. (0 322) 239 47 17
e-mail: oksana.levchuk@lnu.edu.ua*

Досліджено основні принципи та мотиви гіпонімної номінації в українській мові. Проаналізовано інтра- та екстралінгвальні чинники, які впливають на формування українського гіпонімікону. В результаті дослідження та узагальнення мотивів зоонімної номінації в українській мові виокремлено три принципи називання коней: “тварина і навколишній світ”; “тварина як така”; “тварина і людина”. Розподіл за принципами зроблено, здебільшого зважаючи на мотивацію власника коня.

Ключові слова: зоонімія, гіпонім, гіпонімікон, принцип номінації, мотивація.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Зооніміка на сьогодні залишається одним із наймолодших підрозділів ономастики та одним із найменш досліджених пластів українського ономастикону. Наразі постає потреба комплексного дослідження зоонімікону загалом та окремих його класів зокрема. Поза увагою мовознавців залишається пласт української гіпонімії, який ще не був об’єктом окремої розвідки, що й зумовлює актуальність нашої статті. У розвідці послуговуємося терміном *гіпонім* – вид зооніма, кличка коня, поданий у “Словнику української ономастичної термінології” Д. Бучка і Н. Ткачової [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти теорії та функціонування власних назв тварин в українському мовознавстві вивчали Г. Аркушин, Д. Бучко, К. Долбіна, О. Карпенко, О. Кирилук, С. Ковтох, М. Сюсько, Л. Терещенко, В. Топтун, С. Флорінська, П. Чучка, Я. Шебештян та ін. Проте, на думку М. Сюська, “у справі лінгвістичного опрацювання сучасної української народної зоонімії зроблено поки що небагато, точніше, належні сюди факти не тільки не вивчені ще, але як слід і не зібрані” [5: 103].

Об’єктом дослідження нашої розвідки є гіпонімікон української мови. **Предметом аналізу** виступають принципи та мотиви номінації коней у мовленні українців.

Мета публікації – з’ясувати основні принципи та мотиви гіпонімної номінації, проаналізувати екстра- та інтралінгвальні чинники, які впливають на формування українського гіпонімікону.

Специфіка досліджуваного об’єкта зумовлює застосування описового *методу* як головного з прийомами спостереження, систематизації мовних фактів і явищ. **Фактичний матеріал** дібрано методом суцільної вибірки гіпонімів зі “Словника зоонімів північно-західної України” [3].

Виклад основного матеріалу. Як відомо, семантика пропріатива складається з інформації, яку він “несе, з його мовних, мовленнєвих і спеціальних ономастичних функцій, стилістичної й естетичної вагомості. Значення (семантика) імені – фактор його відомості, фактор екстралінгвальний... У семантиці власної назви сконцентровані і мовленнєві (адресні), й екстралінгвальні енциклопедичні (історичні, географічні) відомості, і психологічні, емоційні, афективні моменти, й ідеологічна спрямованість назви, і особливості її сприймання” [4: 322–323]. О. Суперанська вважає, що “в семантику імені входять і суб’єктивні, й об’єктивні, соціально зумовлені фактори, які визначають ставлення людини до референта (об’єкта висловлювання), й емоції, які останній викликає у мовця” [4: 323]. Така інформація, на нашу думку, не є екстралінгвальною (окремі її фрагменти можуть бути долучені до інших, насамперед стилістичних, характеристик пропріальної одиниці).

Структуру екстралінгвальної інформації неможливо визначити в цілому, оскільки денотат будь-якого оніма може мати специфічні особливості, які нереально визначити наперед. І все-таки будова цього фрагмента денотатно-квалітативної характеристики пропріатива, на думку М. Торчинського, у найбільш загальному вигляді повинна складатися з компонентів, які досить однотипні для різних розрядів пропріальних одиниць [6: 339–340]. Для зоонімів склад такої інформації залежить від того, до розряду свійських чи диких належить тварина. Для пеконіма важливими позамовними факторами будуть час і місце народження тварини, її атрибути (розмір, колір тощо), ім’я власника, характеристика умов утримання, досягнення денотата і його батьків (особливо для породистих екземплярів). Екстралінгвальними чинниками формування феронімів на позначення тварин, що проживають у зоопарках чи інших подібних місцях, будуть відомості про ареал проживання, розміри популяції тощо, а для тварин, які проживають на волі, дані про час та місце фіксації денотата, його ознаки, причини номінації тощо. На присвоєння клички коневі впливає об’єктивна та суб’єктивна оцінка власника тварини, виокремлення у тварини особливостей, що вирізняють її з-поміж інших представників виду.

Різноманітність мотиваційних ознак дає змогу О. Кирилюк, дослідниці української кінонімії, групувати зооніми за трьома загальними принципами номінації: “тварина і навколишній світ”, “тварина як така”, “тварина і людина” [2: 8]. Цю класифікацію принципів номінації вважаємо універсальною для всіх пеконімів та використовуємо при аналізі гіпонімікону.

Найпоширенішим у гіпонімії є найменування тварини за зв’язком з навколишнім світом власника (принцип “тварина і навколишній світ”). Особливістю більшості таких гіпонімів є те, що вони виражають опосередковану характеристику без урахування притаманних позначуваному об’єктові ознак.

Поширене творення гіпонімів від назв культурно-мистецької царини, зокрема від імен літературних, міфічних, мультиплікаційних і кіноперсонажів: *Есміральда*, *Аліса*, *Аланда*, *Блейк*, *Гарфільд*, *Ібрагім*, *Маріанна*, *Педро*, *Юрашик*, *Пегас*, *Буцифал*, *Будулай*, *Мавка*, *Русалка*, *Артемон*, *Матроскін*, *Тарзан*, *Сабріна*, *Чіп*, *Голіаф*; від власних імен відомих людей – діячів мистецтва, естради, телебачення: *Руся* (на честь співачки Руслани), *Тіна* (на честь Тіни Кароль), *Лайма* (на честь Лайми Вайкуле), *Потан*, *Сівоха* (на честь Сергія Сивоха); спортсменів: *Тайсон*; письменників: *Пушкін*.

Поширеними є клички, мотивовані лексемами природно-географічної сфери. Зафіксовано такі підклади власних назв, що стали гіпонімами, – річок: *Неман*; озер: *Байкал*; гірських вершин: *Алтай*, *Урал*, *Казбек*. Також досить продуктивними у творенні гіпонімів є назви явищ природи, вітрів та ураганів: *Гроза*, *Іній*, *Буревій*,

Вихор, Вітер, Тайфун, Торнадо, Ураган, Блискавка, Смерч; назви частин світу: *Захід, Північний*.

Виявлено назви, мотивовані суспільно-історичною лексикою, наприклад, утворені від лексем, пов'язаних з віруваннями: *Люцифер, Аполон*; від назв посад, звань, титулів, військових звань: *Князь, Принц, Принцеса, Барон, Лорд, Граф, Пан, Бос, Маркіза*; від імен відомих історичних осіб: *Юлій* (на честь Юлія Цезаря), *Ленін, Кучма*.

Актуальним є творення кличок від назв торгових марок, брендів, організацій тощо: *Боїнг, Тойота*; мотивованих назвами процесів, станів тощо: *Спалах, Фурор*; утворених від лексем технічної галузі: *Навігатор, Ракета, Маршрутка*.

Зафіксовано творення кінонімів від назв осіб за родом занять, поглядами, професією (*Студент, Пірат, Піонер, Балярина*); назв людей за родинними зв'язками (*Кум*); мотивованих лексемами військової сфери (*Хорунжий, Отаман, Полковник, Гусар*); утворених від назв рослин (*Горішок, Персик, Вишня, Калина, Каштан, Малінка, Незабутка, Берізка, Роза, Ромашка, Малина, Тюльпан, Кавун*); назв тварин (*Ведмідь, Лама, Бусько, Заєць, Орел, Котик, Мул, Слон, Мушка, Пчолка, Бджілка, Равлик, Соколик, Сокіл, Чайка, Черепаха, Галка, Ластівка, Ослик, Шпак, Поні, Мишка, Мурашка*); продуктів харчування та напоїв (*Пончик, Вермут, Мед*); мотивованих назвами грошових одиниць (*Долар, Євроха*); утворених від назв національностей (*Німець, Циган, Монгол, Єндус ('індус')*); мотивованих лексемами на позначення предметів, елементів одягу тощо (*Мундір, Корсаж, Лялька*) тощо.

Принцип номінації "тварина як така" ґрунтується на увиразненні фізичних, психічних, розумових якостей, а також ознак, зумовлених місцем проживання, способом життя, функціями та іншими особливостями, що тією чи тією мірою характеризують тварину. "Такі клички переважно мають прозору мотивацію – в основі називання лежать зовнішні ознаки, риси характеру, поведінки тощо; їхні значення можна зрозуміти без додаткового контексту" [2: 9].

Значний мотиваційний потенціал виявляє характеристика зовнішніх особливостей тварини. Виділено підгрупи назв, мотивованих: 1) забарвленням шерсті тварини: *Білий (Біла), Білан, Білка, Білко, Білик, Ясна* – із семою 'білий'; *Буланый (Булан, Булана), Булат, Бурый, Бурко, Вогник, Жовта, Рижий, Рижик, Рижко, Рижок, Рудий, Рудик, Рудя, Червоний (Червона), Золотий* – із семою 'рудий'; *Ворон, Вороний (Ворона), Вуголь, Черниш, Чорниш, Чорнушка, Чорний (Чорна), Темний* – із семою 'чорний'; *Гнідий (Гніда), Гнідко, Гнідуля, Димчастий, Карий, Кара, Карун, Каруха, Каштаний, Каштанка* – із семою 'темно-коричневий'; *Рябий, Рябко, Чубара* – із семою 'плямистий'; *Сивий (Сива), Сивак, Сивко, Сивоха, Сивуля, Сивчик, Сірий (Сіра), Сірко, Чала* – із семою 'сірий'; забарвленням окремих частин тіла тварини: *Сивогривий, Білоножка*; 2) зовнішньою привабливістю/непривабливістю (позитивну сему 'краса' мають назви на зразок *Красунчик, Красавчик, Моделька*; з протилежним значенням уживаються гіпоніми *Шкапа, Кляча*); 3) соматичними ознаками (розмір тіла – *Кюпа, Малий (Мала), Мінік*; форма тіла – *Товстун*; фізичні вади – *Безгривий, Безхвостий, Варбятий ('зубатий'), Горбата, Одновух, Слипачок, Сліпий (Сліпа), Сліпак, Сліпень*); 4) особливостями шерстяного покриву (*Волохан, Волохатий, Гривастий, Гривко, Гривастик, Гривчик, Довгогрива*); 5) темпом та способом руху тварини (*Бистрий, Бігун, Бігунець, Гальмо, Гонча, Крилатий, Метеор, Прудко, Скакун, Скоросний, Турбо, Шустрий, Швидкий*); 6) особливостями голосу (*Іржик*; опосередковано характеризують тварину за голосом назви на кшталт *Грім, Грозá*);

7) особливостями розміщення плям на шерсті (коні темного кольору з білими плямами на лобі часто отримують клички *Лисий, Лисуха, Лисик; Зіронець, Зірочка* ('має білу пляму на лобі у вигляді зірки') та ін.

У підгрупі назв, об'єднаних загальним значенням 'внутрішні особливості тварини', виокремлюємо такий набір мотивів: 'особливості поведінки, характеру' (*Борзий, Брикуля, Буй, Буян, Впертий, Гордик, Журчик, Дикун, Каприз, Ласуня, Ласка, Лень, Лихий, Лівинець, Лютий, Сміла, Тихий, Тихоня*); 'розумові ознаки' (*Дундик*).

Поширеними є номінативні одиниці, мотивовані територіальною віднесеністю або походженням тварини: *Бешико* – "куплений в с. Бешківка"¹ [3: 24], *Журавка* – "куплений в с. Журава" [3: 88], *Качан* – "привезений з с. Качанівка" [3: 104], *Зелений* – "куплений у с. Зелене" [3: 91], *Перекалка* – "куплений у с. Перекалля" [3: 191], *Полтавка* – "привезений з Полтави" [3: 197], *Радошинець* – "привезений із с. Радошин" [3: 208] тощо.

Значна кількість кличок коней мотивована часом народження тварини. Найчастіше це назви: місяців (*Августа, Апрель, Лютко*); християнських свят (*Василина* ("народилася на свято Василя" [3: 49]), *Міколка* ("народився на Св. Миколая" [3: 162]), *Троян* ("народився на Трійцю" [3: 254]), *Коляда* ("народилася на коляду" [3: 113]); черговості народження: *Альфа* ("народився першим" [3: 15]) тощо. Зафіксовано номінативні одиниці, мотивовані функціями тварини, наприклад: *Тяговіз*.

Третій мотиваційний тип "тварина і людина" охоплює назви коней за їхнім зв'язком з людиною. Процес називання актуалізує особливості стосунків людини з твариною. У межах цього типу найбільшою є підгрупа назв, що мотивовані іменами, прізвищами, прізвиськами власників коней чи їх родичів, наприклад, гіпоніми *Борис, Василь, Гаврило, Жора, Іванович, Люся, Макар, Микита, Надька, Ньюрка, Томка* утворено від омонімічних імен власників; *Леся, Маруська, Антошка, Анютка, Марфа, Ріта* – від імен родичів; *Качур, Серцова, Поліщук, Бойко* – від омонімічних прізвищ; *Жуля, Мотька, Сьозік, Тимошка, Цюня* – від прізвищ. Деякі гіпоніми мотивовані професійною чи соціальною діяльністю господаря, наприклад *Комунарник* ("власник був комуністом"), *Лайнер* ("власник був моряком").

Але найчастотнішими серед назв, утворених за принципом "тварина і людина", є клички, мотивовані випадковими антропонімами, як властивими українцям, так і екзотизмами: *Данило, Костя, Любаша, Наташка, Янка, Яша, Марго, Джон, Джуля, Каспер, Лінда, Лора, Лукас, Сара*.

Проблема класифікації мотивів гіпонімної номінації виникає тоді, коли слова-мотивами, окрім прямого значення, в народномовній картині світу українців набувають вторинної асоціативно-символічної семантики. Тоді принцип "тварина і навколишній світ" накладається на принцип "тварина як така". Наприклад, гіпонім *Пегас*, що мотивований іменем міфічної істоти з давньогрецьких міфів – чарівного крилатого коня (грец. Πήγασος), водночас мотивується й вторинною семантикою 'кінь, що швидко бігає'; кличка *Голиаф*, утворена від імені старозавітного силача-велетня, мотивована також і асоціативно-символічною семантикою лексеми – 'сильний'. Гіпоніми *Буревій, Вихор, Вітер, Тайфун, Торнадо, Ураган, Блискавка*, мотивовані явищами природи та вітрів, водночас вказують на швидкість пересування тварини. Клички коней *Люцифер, Аполон*, що утворилися від

¹ Установлення мотиву номінації здійснюємо на основі пояснення власників, що зафіксовані у "Словнику зоонімів північно-західної України".

власних назв міфічних персонажів, мотивовані їхніми вторинними значеннями – ‘злий’, ‘красивий’, відповідно. Майже всі гіпоніми, утворені від назв тварин, виявляють мотивацію за асоціативною схожістю коней з відповідними тваринами чи за символічним навантаженням назв цих тварин в мовній картині світу українця. Оніми *Ведмідь*, *Лама*, *Галка* мотивовані забарвленням шерсті відповідних тварин, *Слон*, *Мишка*, *Мурашка* – розміром, *Равлик*, *Черепаша*, *Орел*, *Сокіл* – темпом пересування, *Пчолка*, *Бджілка* – працьовитістю. Пропріатив *Циган*, утворений від назви національності, вказує також на забарвлення шерсті тварини, вживаючись із семою ‘чорний’, кличка *Лялька* має вторинну мотивацію ‘зовнішня привабливість’ тощо.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. На основі узагальнення мотивів зоонімної номінації в українській мові виокремлено три принципи називання коней: “тварина і навколишній світ”; “тварина як така”; “тварина і людина”. Розподіл за принципами зроблено, здебільшого зважаючи на мотивацію власника коня. Принцип номінації “тварина і навколишній світ” визначає репертуар гіпонімів за зв’язком з навколишнім світом мовця. Такі клички виражають опосередковану характеристику без урахування притаманних позначуваному об’єктові ознак. Продуктивним є вибір за назвою улюбленого літературного чи кіноперсонажа, відомої особи. У межах принципу “тварина як така” виділено підгрупи назв, мотивованих фізичними, фізіологічними та внутрішніми особливостями тварин. Такі клички мають переважно прозору семантику. Виокремлено набір мотивів, характерних для цього розряду гіпонімів: забарвлення шерсті, зовнішня привабливість, особливості шерстяного покриву, розміщення плям на шерсті, спосіб і темп руху тварини, певні риси поведінки, характеру, розумові ознаки, територіальна віднесеність денотата, функції тварини, час народження тварини тощо. Мотиваційний тип “тварина і людина” охоплює назви тварин за їхнім зв’язком з людиною. Зафіксовано мотивації зв’язком тварини з господарем, його професійною діяльністю, черговістю появи коня у власника, випадковими антропонімами та ін. Результати поданого дослідження в перспективі можуть бути частиною комплексного дослідження гіпонімної номінації в українській мові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / Д. Бучко, Н. Ткачова. – Харків : [б. в.], 2012. – 256 с.
2. Кирилюк О. Л. Кінонімія в сучасній українській мові: принципи номінації та способи творення : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Кирилюк Ольга Леонідівна. – Кіровоград, 2008. – 20 с.
3. Словник зоонімів північно-західної України. А-Я / упоряд. Г. Л. Аркушин. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2016. – 288 с.
4. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного / А. В. Суперанская. – Москва : Наука, 1973. – 366 с.
5. Сюсько М. І. Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови : [Вибране. Монографія] / Михайло Іванович Сюсько. – Ужгород : Гражда, 2014. – 624 с.
6. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : ХНУ, 2009. – 394 с.

REFERENCES

1. Buchko, D., Tkachova, N. (2012). *Slovnyk ukraïnskoi onomastychnoi terminolohii*. Kharkiv: [b. v.].
2. Kyryliuk, O. L. (2008). *Kinonimiia v suchasniï ukraïnskiiï movi: pryntsyipy nominatsii ta sposoby tvorennia: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk*. Kirovohrad.
3. *Slovnyk zoonimiv pivnichno-zakhidnoiï Ukraïny. A–Ya*. (2016). / uporiad. H. L. Arkushyn. Lutsk: PP Ivaniuk V.P.
4. Superanskaya, A. V. (1973). *Obschaya teoriya imeni sobstvennogo*. Moskva: Nauka.
5. Siusko, M. I. (2014). *Pytannia suchasnoiï ukraïnskoiï literaturnoiï ta zhyvorozmovnoiï movy: [Vybrane. Monohrafiia]*. Uzhhorod: Hrazhda.
6. Torchynskyi, M. M. (2009). *Struktura onimnoho prostoru ukraïnskoiï movy. Chastyna II. Funktsionuvannia vlasnykh nazv: monohrafiia*. Khmelnytskyi: KhNU.

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2019

прийнята до друку 10. 06. 2019

PRINCIPLES AND MOTIVES OF GIVING MODERN UKRAINIAN NICKNAMES TO HORSES

Oksana LEVCHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
The Ivan Kovalyk Department of Ukrainian Language,
1/234, Universytets'ka Str., Lviv, Ukraine, 79001,
phone (0 322) 239 47 17*

The main principles and motives of giving names to horses in the Ukrainian language are investigated. Intra and extralingual factors, which influence the formation of the Ukrainian nicknames of horses are analyzed. As a result of both the investigation and the generalization of the motives of giving names to animals. Three principles of naming horses were distinguished in the Ukrainian language. They are “the animal and the world”; “the animal as it is”; “the animal and a man”. The distribution according to principles was mainly carried out taking into consideration the motivation of the horse owner.

The principle of naming horses “the animal and the world” determines the number of nicknames depending on the relation to the outside world of the speaker. Such nicknames express a mediated characteristic without taking into consideration the features of the object. Widely spread are the choices of favourite literary or film characters or celebrities. As to the principle “animal as it is”, some subgroups of names are distinguished. They are motivated by the physical, physiological and the intrinsic peculiarities of animals. Such nicknames have mainly transparent semantics. Such a set of motives is distinguished for nicknames of horses as wool colouring, external attractiveness, features of woolen cover, distribution of spots on the wool cover, the manner and the tempo of the animal motion, certain features of behavior, character, mental characteristics, territorial attribution of the denotation, animal function, time of the birth, etc. The motivational type “the animal and a man” covers the names of animals by their relationship with humans. The connection of the animal with the owner, his professional activity, the order of the appearance of the horse at the owner’s estate and the names given by chance were recorded. The results of this study will become a part of a comprehensive investigation of nicknames of horses in the Ukrainian language in the future.

Keywords: animal name, nicknames of the horse, collection of horse names, nomination principle, motivation.